

Till författarfrågan i Läsning i blandade ämnen.

Tidskriften *Läsning i blandade ämnen* (1797—1801), som har så stort intresse ur många synpunkter, har hittills knappast ägnats det inträngande studium som den förtjänar. Egentligen är det blott Gustaf Ljunggren som i »Svenska Vitterhetens Häfder» ger den en mer fyllig presentation¹. Efter honom omnämner Henrik Schück Läsning i blandade ämnen på några rader². Först på sistone har tidskriften behandlats i en avhandling av litteraturhistorikern Kerstin Anér³.

Läsning i blandade ämnen redigerades och utgavs av Georg Adlersparre. Som hans förnämsta medarbetare har man på olika grunder utpekats Leopold, A. G. Silfverstolpe, David von Schulzenheim och Johan Åström. Även Hans Järta anses ha medarbetat⁴.

Tidskriften bär som motto på titelbladet Pope-citatet »From sounds to things», vilket får antas innebära en bekännelse till saktligheten. I överensstämmelse härmed är en stor del av bidragen i tidskriften av saklig, ofta rent fackmässig natur. Som Ljunggren med eftertryck framhållit, knyter sig huvudintresset kring tidskriften till dess mycket betydelsefulla roll som idé- och kulturhistoriskt dokument under det att skönlitteraturen, den vittra kritiken och estetiken intar en mer blygsam plats⁵. Blanck har med rätta kallat *Läsning i blandade ämnen* »det mest fullgoda uttrycket för 1790-talets intellektuella rörelse»⁶.

När det gäller att få ett djupare begrepp om en tidskrifts allmänna hållning, är det oundgängligen nödvändigt att så långt som möjligt kartlägga den grupp av personer som medverkar i tidskriften. Både presshistoriska och idéhistoriska sammanhang

¹ Ljunggren: *Svenska vitterhetens häfder*, Lund 1881, del 3, s. 128 ff.

² Schück & Warburg: *Ill. svensk litteraturhistoria*, Sthm 1928, del 4, s. 516.

³ Anér: *Läsning i blandade ämnen*, Gbg 1948. Anérs avhandling recenserar av H. Elovson i *Samlaren*, årg. 29. Ny följd.

⁴ Ljunggren a. a. s. 130 ff.

⁵ *Ibid.* s. 165 ff.

⁶ Blanck: *Den nordiska renässansen*, Sthm 1911, s. 419.

framträder naturligtvis tydligare om man närmare känner vilka författare som står bakom de olika bidragen¹. En undersökning beträffande Läsning i blandade ämnen i anknytning till Kerstin Anérs avhandling tjänar att belysa detta.

Den presshistoriska forskningen i Sverige har i någon mån försökt fastställa författarskap och medarbetarstab i olika tidningar särskilt från slutet av 1700-talet. Stor forskariver har man därvid ägnat åt författarfrågan i Stockholms-Posten². Särskilt prosabidragen i tidningen har berett svårigheter. Man har sökt bestämma författarna till prosabidragen på filologiska grunder, genom inre kriterier i själva bidragen, genom en historisk-biografisk metod. Undersökningarna är av varierande vetenskaplig kvalitet; materialets skörhet ställer höga anspråk på forskarens metodiska säkerhet³. Bara i undantagsfall har man lyckats åstadkomma en säkert bindande bevisföring. De jämförelsevis få fasta resultaten har varit en mager belöning för det arbete och skarpsinne som nedlagts på uppgiften. Men i de få fall där hypoteserna har bringats till vetenskapligt säkra resultat har nytt och intressant ljus kastats över Stockholms-Posten. Beträffande en annan tidning, nämligen Anders Berchs Posten, har Gunnar Svanfeldt understrukit hur svårt för att inte säga omöjligt det är att utrona författarskapet till flertalet bidrag i denna tidskrift⁴. Endast i mycket stora drag har det kunnat påvisas från vilka personer det mesta av tidskriftens innehåll härrör. Problemet svårighetsgrad

¹ Anér har i sin avhandling knappast diskuterat författarfrågan i Läsning i blandade ämnen. På en liten lapp, inklustrad i slutet av avhandlingen meddelas att uppgifterna om författarskapet till de olika bidragen i Läsning väsentligen hämtats från Ljunggren i Svenska vitterhetens häfder. Till Ljunggrens författaruppgifter har Anér lagt tre nya som avser prosabidrag. Två av dem håller dock inte måttet inför en närmare granskning. Se s. 291 i vår undersökning.

² Om diskussionen om Stockholms-Posten se t. ex. Sverker Ek i Göteborgs Högskolas Årsskrift 1941. Inlägg har bl. a. gjorts av Blanck, Böök, Carlberg, Ehnmark, Lamm.

³ Problemen kring Stockholms-Posten skall ej här diskuterats mer utförligt. I samband med Läsningen må endast nämnas att Anér tagit alltför lätt på författarfrågan i Stockholms-Posten, då hon i sitt citerade arbete tillskriver Silfverstolpe och Leopold ett antal artiklar i Stockholms-Posten huvudsakligen på filologiska och stilistiska grunder utan att precisera vad det är hon anser konstituera en stilistisk likhet och — ifråga om Silfverstolpe — utan att egentligen undersöka hans språkbruk, ehuru hon drar slutsatser med ledning av det hon tror vara hans språkbruk. Jfr Anér a. a. s. 446 ff., 455 f.

⁴ Svanfeldt: Posten 1768—1769 och dess författare. Uppsala 1937, s. 202 ff.

belyses av J. Viktor Johanssons arbete om Extra-Posten, där han t. ex. rent principiellt förklarar: »Överhuvud taget sväva (författar-) attributioner, som enbart bygga på stilistiska grunder, gärna i luften, och jag har därför med ett fåtal undantag, där jag icke kunnat tillbakahålla en gissning, avstått från sådana.»¹

Det framgår av detta att man i svensk presshistoria satt författarproblemen under debatt. Man skulle emellertid kunna säga att metodproblemen härvid inte alltid beaktats och att man inte skarpt skilt på hypoteser och bevisade fakta.

Vad nu författarproblemet i Läsning i blandade ämnen beträffar, så har Ljunggren vidrört det med mycket lätt hand. Efter att ha givit en rätt summarisk berättelse om olika artiklar i Läsningen, nämner han i samband därmed olika personer som han anser vara författare till de artiklar han behandlar. Emellertid är inte hans undersökningar av författarskapet av djupare slag och grundar sig ingalunda på några specialundersökningar. Men det är då utan vidare klart att man inte kan acceptera de författaruppgifter han lämnat². Själv har Ljunggren karakteriserat sina författaruppgifter som »gissningar»³. Han anser sig också ibland ha anledning att själv korrigera dem. Justitierådet Södergren, berättar Ljunggren, har i sin ägo ett exemplar av Läsningen »i hvilket dess förste egare antecknat namnen på författarne i de tre första årgångarne. Vi finna deraf att våra gissningar i ett par fall varit oriktiga»⁴. Södergren nämnes av Ljunggren som »den förnämste nu lefvande kännaren af Järtas författarskap», och citeras som uppgiftsgivare till fyra artiklar av Järta i Läsning i blandade ämnen⁵. Men Södergren har inte lämnat Ljunggren någon dokumentering för sina uppgifter, och beträffande ännu en uppsats som Ljunggren förmodar vara av Järta, säger han tveksamt: »Utom dessa fyra (uppsatser) lär väl äfven uppsatsen »Strödda näringsmaximer af en svensk skråmästare» (no 42) kunna tillskrifvas Järta. Stilen påminner, såsom oss synes, om honom.»⁶ Men även

¹ Johansson: Extra Posten 1792—1795, Gbg 1936, del 2, s. 7, s. 92 ff. Johansson frångår dock i hög grad sin programförklaring i tillämpningen på signaturen von K., framför allt när han tillskriver den person som han anser stå bakom signaturen von K. även artiklar med andra signaturer under. Johansson a. a. del 2, s. 98.

² Att som Anér lita på Ljunggrens meddelanden och konstatera att han har »många ovärderliga sakuppgifter, bl. a. är han i många fall enda sagesmannen för de olika bidragens härkomst» (Anér a. a. s. 9) är alltför godtroget.

³ Ljunggren a. a. s. 167.

⁴ Ibid.

⁵ Ibid s. 134, not 7.

⁶ Ibid.

Södergren tycks arbeta med förmodanden, om man får tro den uppgift Anér i en not lämnat i sin avhandling. Där anföres: »Det bör ytterligare nämnas att justitierådet Södergren, på vars ord de flesta av Ljunggrens uppgifter om Järtas författarskap i Läsning, har antecknat på titelbladet till ett exemplar av Forssells »Valda skrifter» av Järta (i K. B., Vf 127: 6) att han »förmodar» denna uppsats också vara av Järta. Emellertid måste man tillägga att han på samma ställe förmodar detsamma om två andra uppsatser i Läsning, 39: 98 och 44: 373, varav den första är av Adlerparre och den sista inte av några andra skäl kan föras vare sig till Järta eller någon annan.»¹

Återvänder vi till det exemplar av Läsning i blandade ämnen som Södergren hade i sin ägo, så anträffar man visserligen uppgiften att »dess förste egare» antecknat namnen på författarna i de tre första årgångarna. Men man får inte upplysning om vem denne ägare var, i vilket förhållande han stod till redaktionen av tidskriften. Om han stod den nära och därför kunde ha säkra uppgifter om de olika bidragsgivarna, eller om han blott var en av den intresserade allmänheten, som skrivit ner sina antaganden efter vad han hört ryktesvis. Eller om han bara »gissade»².

Det är tydligt att den som vill utforska Läsning i blandade ämnen och dess presshistoria måste ställa sig fri gentemot Ljunggrens uppgifter och förutsättningslöst följa materialets egna hänvisningar och genom en strikt genomtänkt metodik och strängt logisk diskussion försöka nå bevisbara resultat i författarfrågan. Historiska och filologiska kriterier, stilanalys och analys av bidragens sakinnehåll måste alla komma till användning där det är möjligt. Vid en på så sätt bedriven författarskapsforskning, vartill denna uppsats vill vara ett bidrag, är det både metodiskt och sakligt lämpligt att hålla samman artiklar av likartat innehåll. Tekniska uppsatser, inlägg i samhällsdebatten och filosofiska eller

¹ Anér a. a. s. 425, not 82. Trots att Anér sålunda anfört betänkligheter mot Ljunggrens huvudkälla Södergren, bygger hon i sista punkten om Adlerparre åter på Ljunggren.

² Hans Forssell omtalar i Valda Skrifter av Hans Järta att Södergren meddelat honom att anteckningarna i Södergrens exemplar av Läsning i blandade ämnen förmodats vara av Gjörwells hand. Södergren själv meddelar endast att anteckningarna var gjorda »med en handstil, den man trots sig igenkänna att vara Kgl. Bibliothekarien Gjörwells». Södergren är angelägen att verifiera uppgifterna på annat sätt när han får tillfälle till det. Av Södergrens anteckningar kan man f. ö. se att han haft åtskilliga hypoteser om Järtas författarskap, som han sedan övergivit, då övertygande bevisning ej stod till få. Södergren har tydligen varit mer kritisk mot sina källor än senare forskare.

estetiska essäer erbjuder delvis olikartade hållpunkter för en författarskapsbestämning.

Ett inlägg i en aktuell samhällsfråga är den recension över biskop Olof Wallqvists bok »Utkast till en hand-bok öfver ecclesiastique befordrings-mål», som finns i Läsning 7: 77 ff. Anér har tillskrivit recensionen ifråga Carl von Rosenstein¹. Attributionen håller inte måttet inför en närmare granskning. Den bygger på ett antal brev i vilka biskop Wallqvist beklagar sig över den negativa recensionen av hans bok. I dessa brev omtalar Wallqvist sina olika gissningar om författarskapet till recensionen. Han nämner emellertid ingenstädes Rosensteins namn. I ett brev har Wallqvist gissat på någon som snart flyttar ut till ett gott pastorat på landet men inte vill dö där². Anér har i sin tur gissat att Wallqvists gissning avser Rosenstein. Man kan häremot invända att vi för det första inte vet om Wallqvist avsåg Rosenstein med sin gissning. För det andra vet vi inte om Wallqvist gissade rätt just då. Wallqvist tycks nämligen i sin upprördhet ha gissat på hela sin bekantskapskrets, om man får tro hans egen utsago. I ett brev till Gjörwell den 9 december 1799 säger han nämligen: »Jag är mycket fägnad af Tit. hugkomst, den jag knapt påräknat och platt icke förtjent efter så lång tystnad från min sida. Nästan har jag försökt, huru många af mina gamla vänner skulle glömma mig; ty efter mina fienders utbrott mot min person har jag nästan skrivit til ingen af mina vänner, i förstone osäker, hvar jag hade några at påräkna. Den saken är nu klar. Persecutionen kommer från en viss liga, som är politiskt litterär och har skäl i flera hänseenden at hata mig. Til den höra dock icke alle, som jag i förstone misstänkte. Jag har bibehållet mycket hederligt folks tilgifvenhet, den de ock visat mig på et sätt som liknar uprättelse. Åtminstone har jag tagit det så och gladt mig deröfver. Min handbok, så decrierad den blef, har likväl sållt sig braf. Af 1500 exemplar har jag knapt 50 i behåll . . .»³

Wallqvists tidigare gissningar är tydligen ingenting att bygga på, då man skall söka reda ut vem som har skrivit recensionen i Läsningen. En utgångspunkt av intresse kan man däremot få om man iakttar den situation i vilken Wallqvists bok publicerades, och tar fasta på den konkreta hållpunkt som finns i signeringen av recensionen i Läsning⁴.

¹ Anér a. a. s. 111 och s. 476.

² Anér a. a. s. 432 (Brev till Leopold den 16 mars 1798). Jfr not 8, s. 17 i Josef Rosengren: Om Olof Wallqvist såsom biskop och eforus», Vexjö 1901.

³ »Minnen och Bref af Biskopen i Vexjö stift M. M. Dr Olof Wallqvist, utg. af Dr. E. V. Montan.» Sthm 1878, s. 175 f. Anér har inte känt denna bok.

⁴ Från Wallqvists brevväxling (UUB, W 307) citeras ett brev av Wall-

Artikeln är signerad Bn . . .¹ Anér tar inte upp till diskussion varför. Däremot konstateras det att recensionen är »personlig, sakkunnig och aggressiv», och att »recensenten lyckas ge intrycket av att vara minst lika hemma på området som författaren, något som eljes är ytterst ovanligt på Läsning:s litteraturavdelning»². Vidare anmärkes att Wallqvist i allmänhet blev välvilligt recenserad, och artikeln i Läsning är följaktligen ett undantag³. Det hade då varit av intresse att påpeka att boken följande år, 1798, blev våldsamt kritiserad i en anonym pamflett, tryckt i Karlskrona⁴. Denna pamflett, »Blå boken» kallad, har sedermera visat sig vara författad av en man vid namn Johan Bergencreutz⁵. Hans efternamn låter sig otvivelaktigt väl sammanställas med signaturen Bn . . . Och att det verkligen är han som skrivit recensionen blir tydligt, när man lär känna hans biografi. Han var häradshövding i Småland, närmare bestämt i Växjö stift där Wallqvist var biskop⁶. Bergencreutz var nyadlad och tillhörde den stora småländska prästsläkten Rogberg, som var mycket inflytelserik och spelade en stor roll i de kretsar bland det småländska prästerskapet som Wallqvist ville gå till rätta med i sin handbok om ecklesiastika befodringsmål⁷. Wallqvist har i sin självbiografi (tryckt först år 1900 och som han själv troligen inte avsåg att delge allmänheten) beklagat sig över förhållanden som rådde i Växjö stift under hans företrädares,

qvist från den 2/4 1798, vari recensenten ej namnges, men i stället meddelas initialerna på en förmodad medarbetare. Anér påstår att dessa initialer BR är mycket otydliga. Går man till brevet självt, finner man att det inte finns ringaste anledning till missförstånd. Wallqvists förmodan har Anér dock inte fäst något avseende vid, då hon sökt lösa författarproblemet med hjälp av Wallqvists antaganden (Anér a. a. s. 432).

¹ Läsning 7: 96.

² Anér a. a. s. 111.

³ Anér a. a. s. 111. Jämför dock nedan s. 290 angående Silfverstolpes Journal.

⁴ »Anmärkningar vid Det Utkast til Hand-Bok, över Ecclesiastique Befodrings-mål, Som är utgifvit år 1797, af Herr Doctor Olof Wallquist . . . Carlscrona, 1798.» Om denna pamflett och dess författare Johan Bergencreutz se Rosengrens avhandling, där »Blå Boken» behandlas i olika sammanhang.

⁵ Rosengren a. a. s. 14 och passim.

⁶ Elgenstjerna: Svenska Adelsns ättartavlor del 1, s. 319. I den domsaga som gränsade till Bergencreutz' var f. ö. biskopens broder, Adam Wallqvist, häradshövding. (Anjou: Kongl. Svea Hofrätts Presidenter samt Embets- och Tjenstemän 1614—1898. Eksjö 1899, s. 227.)

⁷ Wallqvist: Utkast til en Hand-Bok öfver Ecclesiastique Befodrings-mål. Wexjö 1797.

biskop Osanders tid, och som bl. a. tog sig uttryck i pastoratshandel, intriger och nonchalant åsidosättande av biskopens önskemål, lag och förordning. Som huvudsaklig skuld till all denna oreda anklagar Wallqvist domprosten Johan Rogberg, far till Bergencreutz. Wallqvist skriver bl. a. »rector scholae, sedermera domprosten, doktor Johan Rogberg blev mot Osanders vilja lektor och strax vid inträdet i konsistorium visade en nog otjänlig tilltagshet samt kort därefter mot biskopen formerade sig ett parti, som behöll full styrka och övervikt hela 10 åren. Vid den tidens förlopp blev åter doktor Cronander lektor, som väl försvagade rogbergiska ligan men aldrig oftare styrkte biskopens mening, än då han i själva verket var hans egen . . .»¹. Man kan förstå att det inte var med blida ögon »den rogbergiska ligan» sedan såg Wallqvist uppträda som biskop och kraftfullt i gärning och i skrift beivra den släktpolitik som ligan ville föra i Växjö stift². Bergencreutz har tydligen inte saknat nära relationer till Olof Wallqvist. Och Bergencreutz' juridiska sakkunskap och hans ingående kännedom om småländska förhållanden kom väl till sin rätt både i »Blå boken» och i recensionen i Läsningen. Man kan nämligen knappast som Anér karakterisera Wallqvists handbok som tillhörande »teologiska böcker»³. Det är juridiska spørsmål boken behandlar, låt vara juridiska spørsmål rörande kyrkan. Den hätska personliga tonen i de båda recensionerna gör det i och för sig ytterst sannolikt att de är författade av samma person, låt vara för olika publik. I båda finner man en livlig och impulsiv framställning med många inströdda tankstreck. Så vitt man härav kan få en uppfattning av den författarpersonlighet som står bakom de båda skrifterna, så utgör den intet hinder för vår mening. Sedan återstår naturligtvis möjligheten att redaktionen i Läsningen kan ha friserat artikeln. Den »rogbergiska liga», som Wallqvist förargas över i sin självbiografi, ingår i den sammanslutning, om vilken Wallqvist skriver till Gjörwell: »Persecutionen kommer från en viss liga, som är politiskt litterär och har skäl i flera hänseenden at hata mig.» Blå Boken var ett uttryck för den rogbergiska ligan. »Persecutionen» består av recensionerna i Läsningen, ytterligare en recension i Silfverstolpes Journal samt Blå Boken. Allt detta skall enligt Wallqvist vara organiserat av »en viss liga, som är politiskt litterär och har skäl i flera hänseenden at hata mig»⁴. Tydligare kan man inte

¹ Olof Wallquists Själfbiografiska Anteckningar, utg. af Josef Helander, Upsala 1900 s. 26. Jfr Växjö stifts Herdaminne I, Växjö 1921 s. 85 f.

² Rosengren a. a. passim.

³ Anér a. a. s. 111.

⁴ Se ovan s. 288, not 3.

uttrycka att recensionen i Läsningen tillkommit i nära samarbete med »Blå Bokens» författare. När recensionen är signerad Bn . . . låter det sig inte gärna bestridas att Bergencreutz är dess upphovsman¹.

Ett bidrag till diskussionen om samhällsfrågor är också artikeln i Läsning 42: 103: »Om Hantverks-Skrån». Anér har helt gått förbi dess författarfråga². För att klargöra tidskriftens presshistoria är det naturligtvis av intresse att veta från vilka personer även översatta bidrag härrör, vilka kulturmiljöer och vilka samhällsgrupper de representerar. I Läsning 42: 103 uppges artikeln »Om Hantverks-Skrån» vara översatt ur »Verhandlungen und Schriften der Hamburgischen Gesellschaft». Detta original avfärdas av Anér utan närmare förklaring som »helt apokryfiskt»². Men man har anledning att fråga sig om originalet är »apokryfiskt», om man nu kan använda det ordet i sådant sammanhang. Svaret härpå låter inte länge vänta på sig. I Heinsius' Bücherlexicon står nämligen »Verhandlungen und Schriften . . .» upptagna, bl. a. för ifrågavarande år. Det exemplar av tidskriften jag konsulterat,

¹ Anérs ovan refererade hypotes att Carl v. Rosenstein skulle ha skrivit recensionen (Ljunggren anser att det är Leopold som skrivit den, Ljunggren a. a. s. 161 och 168) är som synes utan stöd i källorna. De åsikter om skolväsen och högre bildning som förekommer i Carl v. Rosensteins kända artikel Om Prästers Danande, och som Anér anser sig återfinna i recensionen är intet bevis för att Rosenstein också skrivit recensionen, enär dessa mer moderna åsikter var rätt allmänna bland upplysningstidens män. (Anér a. a. s. 432.)

En annan av Anérs författarattributioner, som inte håller måttet inför en kritisk granskning, berör också en samhällsfråga. Det är uppsatsen »Om Skjutsinrättningen i Sverige» i Läsning 16: 113 ff. Den har av Anér tillskrivits Axel Adlersparre. Som skäl härtill anges endast att uppsatsen sedermera lämnats in till riksdagen 1800 av en oppositionsgrupp med Axel Adlersparre som ledare (Anér a. a. s. 44). Den källa, som åberopas som stöd för denna mening, nämligen Mörner, säger emellertid inte mer än nått och jämt just detta, att skriften inlämnades av Adlersparres grupp. Mörner säger inte att Adlersparre eller någon annan i gruppen författat den. Av t. ex. Thomsons avhandling om Grundskatterna, kan man inhämta hur det var ganska vanligt att folk inlämnade inlagor till riksdagen som de själva inte skrivit (Mörner: Politiska Skrifter rörande 1800 års riksdag samt 1809 års författningsändring, s. 58 ff., Thomson a. a. s. 135 f., t. ex. vid 1809 års riksdag.) Vidare påstår Anér att Georg Adlersparres och Axel Adlersparres tankar just då inte skilde sig från varandra. Det gäller nämligen frågor där enigheten inom oppositionen var stor. Detta bevisar inte att Axel Adlersparre varit författare till förslaget. Det kan ha varit vem som helst inom oppositionen som skrivit det.

² Anér a. a. s. 64.

finns i Bibliothèque Nationale i Paris, och där återfinnes ord för ord artikeln i Läsning¹. Den tyska förlagan förekommer i »Verhandlungen und Schriften» som en orienterande inledning till en prisbelönt skrift av Johan Adam Weiss. Denna inledning är avsedd att återge priskommitténs egen syn på ämnet, vilken inte helt sammanfaller med pristagarens. Som författare anges G. H. Sieveking, I. F. Tonnies, C. Voght och P. H. C. Brodhagen. Den ledande i denna grupp har otvivelaktigt varit Sieveking, som tillika var en av de främsta krafterna i Hamburgische Gesellschaft. Han var inte endast hemstadens förnämste köpman och politiker vid denna tid. Han var också en man med vidsträckta litterära och vetenskapliga intressen och en varm anhängare av upplysningstidens och franska revolutionens liberala idéer. Vidare har Sieveking givit ut ett antal skrifter i nationalekonomiska ämnen. I sitt hem höll han ett slags salong för främlingar av samma meningsriktning och skapade på så sätt en av de mest representativa samlingspunkterna för tidens liberala idéströmningar². Det kan inte ådagaläggas om Adlersparre själv haft kontakt med den Sievekingska kretsen. Men i vilket fall som helst så är det tydligt att artikeln om skråväsendet är direkt framsprungen ur en av de europeiska kulturmiljöer, vilkas idéer Adlersparre genom Läsning i blandade ämnen ville införa i Sverige. I sin mån bidrager denna författartribution även till att teckna den del av bakgrunden till Läsningen som finns i den ganska rikhaltiga samtida tyska tidskriftslitteraturen. Ljunggren och Anér har föga beaktat denna. De har hänvisat till Rahbeks Minerva och Berlinische Monatschrift som utländska källor till Läsningen³. Men Läsningen står sannolikt i långt högre grad i beroende av den samtida tyska tidskriftslitteraturen.

¹ Verhandlungen und Schriften der Hamburg'schen Gesellschaft, 1792—1807, 7 Band. Band 3, Verhandlungen vom Jahr 1792. Hbg 1795, s. 167 ff, Läsning i blandade ämnen 42, s. 103 ff. Tidskriften själv finns mig veterligen inte i Sverige. Däremot finns tillgängliga historiker över staden Hamburg och dess kulturliv. I Adolf Wohlwill: Neuere Geschichte der Freien und Hansestadt Hamburg, Gotha 1914, finns på s. 112 f. uppgiften att år 1791 ett uppror ägt rum i Hamburg, som riktat sig mot det föräldrade skråväsendet. Sedan upproret stillats, utlystes en pristävlan om den bästa skriften rörande skråväsendets reformerande. Priset tilldelades den kände nationalekonomen Johan Adam Weiss, rådman i Speier. Hans skrift med titeln: Ueber das Zunftwesen trycktes i sin helhet först 1798 men ett utdrag av den offentliggjordes 1795 i tredje bandet av Verhandlungen und Schriften der Hamburg'schen Gesellschaft.

² Allgemeine Deutsche Biographie, Band 34, Leipzig 1892 s. 220 ff.

³ Anér a. a. s. 463 och 17, Ljunggren a. a. s. 132.

Man kan i detta sammanhang taga upp till behandling två artiklar i Läsningen, som båda anges vara översatta från tyskan. Anér betecknar dem båda som »tekniska utan idédiskussion». Men ifråga om den ena av dem, som handlar om »Några Anmärkningar vid närvarande konjunkturens verkan på Tysklands handelsrörelse. Från Tyskan», Läsning 44: 350 ff, är det tydligt att den inte är teknisk utan ekonomisk och berör mycket brännbara ämnen. Att den gör detta på ett neutralt sätt är naturligt i tidens franskdominerade Tyskland. Den andra artikeln i Läsning 44: 361 ff, som behandlar »Nya uppfinningar till fördel för Näringsarne. Från Tyskan», består till stor del av en samling notiser ur utländska facktidningar¹. Varken Ljunggren eller Anér har ställt under debatt hur denna citatsamling kommit till. Det förhöll sig emellertid så att i Tyskland vid denna tid fanns en känd och uppskattad referattidskrift över teknik och naturvetenskap, Busch's Almanach der Fortschritte in Wissenschaften, Künsten, Manufakturen und Handwerken, Erfurt 1797—1810. I denna tidskrifts årgång för 1801, som kom ut i september 1800, återfinnes alla notiserna i den berörda artikeln i Läsningen, sakligt överensstämmande och formellt endast föga skiljaktiga. Endast den första notisen, som handlar om Proust och Trommsdorff, är utförd till en vetenskapsfilosofisk studie, men ger intet konkret utöver referaten hos Busch². Just denna vetenskapsfilosofiska studie är långt ifrån teknisk utan är ett inlägg i den vetenskapliga idédebatten.

Diskussionen om Läsning har hänvisat till Rahbeks Minerva. Däremot har man bortsett från en annan ganska känd tidskrift med titeln Minerva, som gavs ut av Archenholz i Hamburg. Archenholz' tidskrift innehåller åtskilliga notiser om Sverige liksom t. ex. Göttingische Gelehrte Anzeigen och den nyss nämnda Busch's Almanach. Hur betydande kontakterna var emellan Tyskland och Sverige på det bokliga området, kan man f. ö. se av Lüdekes Allgemeines Schwedisches Gelehrsamkeits-Archiv, tryckt i Leipzig 1781—1796, som utgör en förteckning över det svenska trycket från Gustaf III:s tid i sju band, samt av den i Greifswald utkommande tidskriften Neueste critische Nachrichten. Dess redaktör var omkring 1800 den kände J. G. P. Möller, vars förbindelse med det intellektuella Sverige var av mångfaldig art.

En grupp av bidrag som är relativt lätt att bestämma författarskapet till är de tekniska. Genom sitt speciella innehåll hänvisar de till en ganska snäv krets fackmän. En analys av sakinnehållet kan stundom direkt utpeka upphovsmannen. Ett exempel på

¹ Anér a. a. s. 68 f.

² Läsning 44: 361.

vart det leder när man okritiskt accepterar Ljunggrens författaruppgifter får vi av två uppsatser om lerhusbyggnad i Läsning 19: 112 ff: »Om lerbyggnad», och i Läsning 36: 85 ff: »Svar på några af de allmännaste betänkligheter och inkast emot lerhusbyggnad». Både Ljunggren och Anér tycks utan vidare tro att båda artiklarna är av samma person emedan de behandlar samma ämne¹. Detta är misstag. Det är känt att Axel Adlersparre har skrivit en artikel om lerhusbyggnad i almanackan 1801². Men därför är det inte säkert att han har skrivit motsvarande artiklar i Läsning. Då man söker lösa denna författarfråga är det enklast att gå till något större arbete om samma ämne som har litteraturuppgifter. Härvid erbjuder sig framför allt Olof Åkerréns arbete om lerbyggnad, tryckt i Stockholm 1811. Å sidan 33 och följande i denna bok finns en not med utförliga uppgifter om den svenska litteraturen i ämnet. Här tillskrives Axel Adlersparre dels almanacksartikeln 1801, dels även den anonyma uppsatsen i Läsning 19 »Om lerbyggnad»³. En sådan uppgift är inte att betvivla eftersom den nämnes av en fullt samtida person som tillhörde samma snäva krets av personer som sysslade med denna specialitet. Vår bevisföring torde ha visat att Ljunggren hade rätt författaruppgift beträffande artikeln »Om lerbyggnad» i Läsning 19.

Egendomligt nog uppger Åkerrén ingen författare till artikeln i Läsning 36, som Ljunggren också tillskrev Axel Adlersparre. Studerar man artikeln finner man en egendomlighet hos den, som bör kunna bidra till lösningen av författarfrågan. Artikeln handlar om de experiment på området som företagits vid Wedevågs bruk i Västmanland⁴. Antalet personer som sysslade med lerbyggnad var mycket begränsat. Det närmast till hands liggande är att taga reda på om någon av dem hade förbindelser med Wedevåg. Det visar sig nu att Åkerrén var ledamot av Vetenskapsakademien och dog 1812⁵. I akademiens handlingar för år 1812 finns en nekrolog över Åkerrén varav framgår att han var bergsingenjör, men även sysslade med jordbruksfrågor. Vid ett tillfälle var han brukssocietets stipendiat och var under en stor del av 1790-talet bosatt på Wedevåg och specialist på byggnadsfrågor bl. a. Går man till Rön-

¹ Jfr Ljunggren a. a. s. 168 och Anér a. a. s. 47 och s. 60.

² »Underrättelse för allmogen at bygga Hus af Lerbruk af Axel Adlersparre, Ryttmästare», Almanackan 1801. Inte almanackan 1798 som Grade i Sv. Biogr. Lex. och efter denne Anér uppger (Anér a. a. s. 60).

³ Åkerrén: Begrepp om Lerhusbyggnad . . . Sthm 1811, s. 33 f.

⁴ Läsning 36: 85 ff.

⁵ Vetenskapsakademiens personförteckningar 1739—1915, utg. af E. V. Dahlgren, Sthm 1915, s. 60.

nows bok om »Wedevågs bruks historia», finner man Åkerrén och hans verksamhet än mer utförligt skildrade. Åkerrén beskrivs där som »landets kanske främsta auktoritet på hydrodynamikens och vattenverkets område», stod som teoretiker i främsta ledet och gjorde sig även känd som bruksbyggmästare¹. Man får också veta att 1790-talet medförde stora förändringar för Wedevågs bruk. 1794 hade nämligen den unge Lars Gustaf Hallencreutz blivit ensamägare och brukspatron på Wedevågs bruk och »fick . . . fria händer att omgestalta bruket efter sina privata önskningsar»². För att hjälpa upp bruket utnämnde han till teknisk ledare på Wedevåg »bergsmekanicus, fil. mag. Olof Åkerrén». Av de nybyggnader som Åkerrén uppförde vid Wedevågs bruk var den största och förnämsta »Storverkstaden» vid Wedevågs bruksdamm, utförd av lera och på stengrund. Den tycks ha varit ett betydande byggnadsverk. Från år 1794 uppbyggdes den så småningom och stod färdig 1802³. Åkerrén tycks ha varit fullt sysselsatt med sitt lerhusbygge just då artikeln om »Svar på några af de allmännaste betänkligheter och inkast emot lerhusbyggnad» kom ut i Läsningen år 1800. Med den här framlagda argumenteringen för ögonen är det svårt att betvivla att artikeln i Läsning 36 är skriven av Åkerrén. Det är första men inte sista gången som Läsningen visar sig ha förbindelse med brukssocietetens folk.

En intressant teknisk uppsats är den i Läsning 44: 336 ff, som handlar om »Utdrag af en berättelse om jernmalms rostning m. m., inlemnad till Högl. Kongl. Bergskollegium d. 14 april 1801». Ljunggren har ingen uppgift om denna, men Anér säger i sin avhandling: »Trots efterforskningar har jag icke lyckats finna originalet till denna inlaga och har således inte kunnat identifiera författaren, som signerar sig S. Denne är emellertid mycket sakkunnig och har överblick över förhållandena i flera delar av Sverige samt följer med i den utländska diskussionen . . .» I noten på sidan 371 i samma häfte av Läsningen, där ifrågavarande artikel står, nämnes övermasmästaren Erik Thomas Svedenstjerna. Med signaturen S. åsyftas utan tvivel Svedenstjerna. Att detta är alldeles säkert finner man vid närmare analys av artikeln i Läsningen och vid en jämförelse med Svedenstjernas biografi. Sålunda var Svedenstjerna, enligt vad man kan inhämta av hans biografi i Vetenskapsakademiens handlingar för år 1825, omkring sekelskiftet 1800 övermasmästare i norra distriktet, d. v. s. Uppland och

¹ Rönnow: Wedevågs bruks historia, Sthm 1944, s. 203 f.

² Rönnow a. a. se t. ex. s. 203 f.

³ Ibid. s. 210 f.

⁴ Anér a. a. s. 69.

Västernorrland. I artikeln i Läsningen omnämnes en hel rad järnbruk¹. Studerar man saken närmare finner man att de bruk som nämnes i artikeln, nämligen Åmot och Gysinge, belägna i Gästrikland, Österby, Söderfors, Lenna, Dannemora, Edsbro, Västland och Bennebol, belägna i Uppland, alla ligger i Svedenstjernas distrikt. Ytterligare inhämtar man av biografien i Vetenskapsakademiens handlingar, att Svedenstjerna under en följd av år på 1790-talet var bosatt på Åmots bruk i Gästrikland, dit han inbjudits av dess ägare, greve Bunge. Det viktigaste materialet i artikeln i Läsning är en beskrivning på de banbrytande experiment som denne Bunge — f. ö. känd som riddarhusliberal — låtit företaga på Åmot. Samma år som Svedenstjernas artikel publicerades i Läsningen, reste Svedenstjerna som brukssocietetens stipendiat ut på en längre studieresa till flera av Europas länder. Anér har funnit artikeln anmärkningsvärd, därför att hon anser den vara en av de få i Läsningen som inte ger prov på någon idédiskussion utan blott är en teknisk artikel². Fråga är om detta påstående är riktigt. Men vi skall i slutet av denna uppsats återkomma härtill. Vi kan redan nu konstatera att Läsningen två gånger visat sig ha förbindelse med brukssocietetens mer framträdande krafter. Detta drag är av intresse om man vill tolka Georg Adlersparres ofta ådagalagda fientlighet mot bergsbrukets privilegier.

Redan de få resultat som här framlagts ger vissa bidrag till en slutkaraktäristik av tidskriften Läsning i blandade ämnen.

I det avsnitt av Anérs avhandling som hon kallar »Läsning som en patriotisk handling» försöker hon bl. a. tolka hur Läsningens redaktörer såg på sig själva och sin uppgift. Framställningen kulminerar i ett långt citat från Silfverstolpe, vari denne redogör för sin uppfattning av begreppet patriotism. »Patriotismen är ej uteslutande för någon plats eller class, hvaruti tillfälle gifves till försakelser och verksamhet för allmänt nyttiga ändamål. Den som, med egen kostnad och ihärdighet mot alla förhinder, befrämjar landthushållning, bergsbruk, handel, näringar, landets försvar, allmänna inrättningar till människors danande, vård, förbättring, ledning till arbetshåg; den som på olika sätt underhjälpjer konsternas och vetenskapernas utspridande, upptäckter och tillämpning till dylika föremål; den som utan häfvan för egennyttans och fördomarnas förföljelser, afdrager dem larfven och framför med värdighet sanningar, tjenliga till allmänna förståndets odling, eller en förvriden samhällsbelägenhets återförande till riktigt skick; den som mot lagars vrångtydning af domare, eller till

¹ Enligt Anérs uppfattning ligger dessa i »flera delar av Sverige».

² Anér a. a. s. 68.

stöd för den våldförde mot den mäktige, använder sin förmåga och blottställer sin välfärd; hvar och en af desse, så vida han handlar efter böjelse till gagn och rätt, är lika visst patriot, som den, hvilken på en politisk theater framställd, har tillfälle till en eftertryckligare verkning och mera synbara bedrifter.»¹ Enligt Anér skall detta citat framför allt karakterisera redaktörerna i Läsningen². Här visar det sig emellertid att Anérs tolkning av hur redaktörerna såg på sig själva och sin uppgift har blivit lidande på att hennes utredningsarbete kring artiklarnas ursprung är alldeles för bristfälligt. Det är svårt, då man grundligt studerar Läsning i blandade ämnen, att tro på att hela den långa definitionen på begreppet patriot som Silfverstolpe ger, skulle endast eller huvudsakligen äsyfta publicistisk verksamhet. Att »med egen kostnad och ihärdighet mot alla förhinder befrämja landhushållning, bergsbruk, handel, näringar, landets försvar, allmänna inrättningar till människors danande, vård, förbättring, ledning till arbetshåg», allt detta är ju praktiska uppgifter och inte publicistik. I Läsningen finner man också på en mängd ställen det praktiska livets män förhårligade. Maclean prisas som banbrytare i jordbruket, Bunge som framgångsrik experimentator i bergsbruket, von Essen på Vik och Hallencreutz på Wedevåg såsom de som befrämjat en ny sorts teknik inom byggnadskonsten. Schulzenheims tal om den offentliga vården är nog mer att uppfatta som ett förhårligande av patrioterna, »Människovännen Howard i Philadelphia» och »Gustaf IV Adolf i Sverige» som tagit initiativ till fångvårdens förbättring, än som en modig patriotisk handling i Gustaf IV Adolfs Sverige³. Stadens fäder i Hamburg, som sökte reformera skråväsendet, har nog i Läsningens ögon gjort en mer direkt patriotisk handling än tidskriften som bara tryckte av resultatet. Dessa och många andra i olika sammanhang omtalade i Läsningen representerade i olika länder den sorts patrioter som Silfverstolpe nämner i första rummet. Men denna synpunkt blir först klar och många personer och kretsar av betydelse för sammanhanget blir först kända för en,

¹ Läsning 42: 47, 48. Anér a. a. s. 334 f.

² »Ingen kan ju ta miste på att det är Läs. själv, som Silfverstolpe här beskriver. Med litet god vilja kan man till och med, i de allmänna exempel han anför urskilja profilerna av några av Läs:s speciella medarbetare. Schulzenheims tal om fattigvården skyntar bakom det första exemplet (ovan s. 41); bakom det andra föreställer man sig Adlersparres ansträngningar för att införa nya tekniska och jordbrukstekniska rön i Läs. (ovan s. 47, 50, 56, 68 f); det tredje exemplet syftar utan tvivel på Silfverstolpe själv (ovan s. 45, 55, 59, 65).»

³ Läsning 11: 114. Jfr Anér a. a. s. 41 f.

då man ger sig in på den mycket tidsödande men nödvändiga genomarbetningen av problemet om de olika artiklarnas ursprung i Läsning i blandade ämnen. Det räcker nämligen inte med att söka ursprunget till Läsningens artiklar i kultur- och litteraturkretsar som hittills varit kända av forskningen. Man måste som ovan påvisats förutsättningslöst följa materialets egen hänvisning för att få ett vidgat perspektiv på den kämpande intellektuella och reformerande rörelse som Läsning i blandade ämnen är uttryck för.

Man har både underskattat och misskänt vad Adlersparre och hans meningsfränder ville med sitt framträdande, om man vill låta dem exklusivt framhålla sig själva och varandra. Endast den passus i Silfverstolpes framställning som talar om framförandet av sanningar till förståndets odling etc. kan fås att avse redaktörskretsen i Läsningen.

Av vår utredning torde bland annat ha framgått att de artiklar som Anér betecknat som »tekniska utan idédiskussion» i lika hög grad som de andra är uttryck för ett ideellt program. Det kan inte råda något tvivel om att detta program kommer att bli långt bättre känt än det nu är, när en gång författarfrågorna i Läsning i blandade ämnen blivit lösta så långt bevarade källor gör det möjligt.

Karin Dovring.